

ПИТАЊЕ 30

1. Цена коштања

Организовање капиталистичке робне производње има за општи услов ангажовање одговарајуће суме *капитала*, и то *константног* и *варијабилног* капитала ($c+v$), као новца за куповину *средстава за производњу* (c) и за куповину *радне снаге* (v). Укупна маса овог капитала представља **предујмљени или уложени (ангажовани) капитал**. Међутим, целокупни *предујмљени (ангажовани) капитал* се не утроши одједном у једном производном процесу. Са тог становишта капитал се дели на *стални (фиксни) и оптицајни (циркулирајући)*. Материјлну садржину сталног капитала чине *средства за рад*, која се користе у току већег броја обрта и при том се постепено троше, што представља *амортизацију*. Циркулирајући капитал (предмети рада и радна снага) се у целини утроши у току једног обрта. То значи да *амортизација и оптицајни капитал* представљају **укупно утрошени капитал** или **укупне трошкове производње** капиталистичког робног произвођача. Најопштије, *трошкове производње* у капиталистичком начину производње дефинишу се као *утрошени део предујмљеног капитала* (предујмљени капитал је увек већи од утрошеног капитала).

Пример: У једном предузећу стални капитал је 1.000, а стопа амортизације $am'=10\%$. Током једног обрта *утрошена вредност фиксног капитала* или *амортизација* износиће 100. Нека је оптицајни део константног капитала (предмети рада) 400, а издатак за радну снагу 100. Тада је:

Предујмљени (уложени) капитал		Утрошени капитал (трошкови производње)	
Стални капитал	1.000	Амортизација	100
Оптицајно постојани капитал	400	Предмети рада	400
Оптицајно променљиви капитал	100	Радна снага	100
Укупно	1.500	Укупно	600

Укупно **утрошени капитал** од 600 представља *капиталистичке трошкове производње* или **цену коштања**, који обухватају трошкове *амортизације*, *трошкове предмета рада и радне снаге* ($CK=am+PR+RS=c+v$). Дакле, **цена коштања** садржи само **утрошени капитал** и представљају укупне издатке производног предузећа у производњи одређених роба. Ако **цену коштања** (трошкове производње) поделимо са укупним обимом производње добијамо **цену коштања по јединици производа**. Ако је у наведеном примеру произведено 100 комада производа, тада је цена коштања по комаду 6 новчаних јединица ($600:100=6$).

Овако утврђена **цена коштања** представља тзв. **капиталистичко коштање робе**. Она показује колико капиталисту кошта јединица произведене робе. То је за њега **издатак у капиталу по јединици произведене робе**. У цени коштања није садржан вишак вредности, јер он капиталисту ништа не кошта, иако радну снагу кошта неплаћеног рада. Дакле, оно што *роба кошта капиталисту (утрошени капитал)* и оно што стварно стаје њена производња или **стварно коштање робе (утрошени рад)** две су различите ствари. «Капиталистичко коштање робе мери се издатком у капиталу, а стварно коштање робе издатком у раду»¹. **Стварно коштање робе** садржи и вишак рада, који представља саставни део укупно утрошеног рада ($MR+\check{Z}R$) у производњи одређене робе, што је уствари **вредност робе**. **Стварно коштање обухвата укупне утрошке пренетог и**

¹ *Kapital III*, citirano izdanje, str. 4.

новододатог рада, без обзира колико је радна снага плаћена. Значи да је *цена коштања увек мања од вредности робе за износ вишка вредности*. Цена коштања је део укупне вредности робе. Односно, квантитативна разлика између *стварног коштања* и *цене коштања* је у износу *неплаћеног рада*. Вишак вредности не кошта капиталисту ништа, али кошта радника онолико колико вреди његов неплаћени рад. **Капиталистичко коштање робе мери се издатком у капиталу, а стварно коштање издатком у минулом и живом раду.** Према томе, вредност јединице произведене робе у капитализму може се изразити као збир *цене коштања* и *вишка вредности* по јединици произведене робе ($VR=CK+m$). Односно, цена коштања робе може се изразити као разлика између вредности јединице произведене робе и вишка вредности по јединици произведене робе ($CK=VR-m$).

Продајна цена робе мора бити већа од цене коштања, односно **цена коштања је доња граница продајне цене**. Разлика између *продајне цене* и *цене коштања* представља **профит** капиталисте. Интерес и мотив капиталисте (максимизација профита) је да профит буде што већи. Што су трошкови (цена коштања) по јединици произведене робе *нижи*, то је остварени *профит већи* (на продајну цену појединачни капиталиста не може утицати, јер је тржишно формирана).

Дакле, да би капиталиста остварио профит на тржишту, **цена коштања робе мора да буде нижа од њене продајне цене**. Управо разлика између *продајне цене* и *цене коштања* представља **профит** капиталисте. Са становишта појединачног капиталисте, величина профита *може и не мора* да одговара величини вишка вредности, произведеног у његовом предузећу. Профит може бити:

- a. једнак вишку вредности;
 - b. нижи од вишку вредности;
 - c. виши од вишку вредности.
- a. Ако се роба прода по *тржишној цени која је једнака вредности* јединице произведене робе, **профит ће бити једнак вишку вредности**. Ова ситуација је могућа уколико су услови производње појединачног капиталисте *једнаки просечним* условима производње гране којој припада његово предузеће.
 - b. **Остварени профит је мањи од вишка вредности** ако су услови производње појединачног капиталисте лошији од друштвено признатих, тј. када је његово индивидуално радно време дуже од друштвено признатог радног времена, а предузеће не остварује продуктивност рада на нивоу просека гране којој припада. Међутим, све док је продајна цена већа од цене коштања предузеће остварује профит на уложени капитал, иако робу продаје испод своје вредности.
 - c. **Профит већи од вишка вредности** остварују предузећа уколико су им услови производње бољи од друштвено признатих услова производње, јер је њихово индивидуално радно време краће од друштвено потребног радног времена.

На нивоу привреде као целине, **укупна маса оствареног профита увек је једнака укупној маси произведеног вишка вредности**. То значи да капиталисти не могу присвојити више профита него што је произведено вишка вредности, **јер профит који се остварује на тржишту само је преобращени облик вишка вредности**.

Тежња капиталиста за *максимизацијом профита* мора бити усмерена на *минимизирање индивидуалне цене коштања*, као трошкова производње.

Свака промена у величини пренете вредности (константног капитала) директно се одражава на величину цене коштања и на величину вредности робе. Тако, смањење пренете вредности (константног капитала) по јединици производа доводи до смањења цене коштања и смањења вредности јединице робе, и обрнуто. Међутим, промена издатака за радну снагу одражава се на величину цене коштања, али не и на величину вредности робе. На пример, ако се, при једнаким осталим условима, смањи најамнина радној снази, смањиће се и цена коштања. Вредности јединице робе неће се смањити, јер ће се у истој мери повећати вишак вредности, јер радна снага ствара исту масу нове вредности, која ће сада бити само другачије расподељује на v и m .

Цена коштања по јединици производа опада ако обим производње расте. То опадање иде до одређене тачке. После те тачке са повећањем обима производње расте цена коштања. То при датој тржишној цени утиче на пословну политику предузећа.

За *дугорочне тенденције* кретања величине и структуре цене коштања важе законитости истакнуте при разматрању величине и структуре вредности јединице производа. Сви елементи цене коштања – *амортизација, предмети рада и трошкови радне снаге – показују тенденцију дугорочног смањивања.* Најбрже се смањују трошкови радне снаге, а затим трошкови предмета рада и амортизације.

Трошкови амортизације по јединици производа повремено су расли – при прелазу са ручне на машинску производњу и при прелазу на аутоматску производњу. У сваком другом случају повећање трошкова амортизације по јединици производа говори о недовољном коришћењу капацитета или о погрешној оцени економске ефективности датог техничко-технолошког и економског решења производног процеса.

За смањење трошкова сировина (предмета рада) по јединици производа одлучујући значај има развој хемијске индустрије, која даје нове врсте сировина, јефтине од дотадашњих (на пример, вештачка влакна).

Пораст органског састава капитала доводи до значајног смањивања трошкова радне снаге у структури цене коштања. То посебно долази до изражаја у условима аутоматизације производње.

Дакле, цена коштања представља значајну аналитичку величину за сваког робног произвођача. Она изражава динамику односа између укупних трошкова производње и обима производње. Од посебног интереса је спознаја економски најповољнијег случаја, тј. да се утврди *оптималан обим производње* или зона обима када је *цена коштања по јединици производа најнижа.*

3. Профит и профитна стопа

Анализа процеса производње капиталистичког предузећа показала је да је *циљ производње у капитализму – максимизација вишка вредности*, да је стваралац вишка вредности радна снага (варијабилни капитал), да се вишак вредности ствара само у производњи, али се реализује у промету.

У цени коштања се губи разлика између константног и варијабилног капитала. Са становишта капиталисте, радна снага учествује у производњи само као један од фактора производње и издатак за радну снагу не разликује се по карактеру од издатака за друге факторе производње. Најамнина се, како је раније истакнуто, јавља као «цена рада». Отуда *изгледа да је вишак вредности резултат целокупног капитала, а вишак вредности се тада јавља у преображеном облику и као такав назива се профит.* Односно, *када се вишак*

вредности посматра као резултат укупно ангажованог капитала он добија облик профита. Вишак вредности и профит квантитативно су једнаки. Разлика је само у томе што вишак вредности ствара само радна снага, а на површини изгледа да га ствара целокупни капитал и као такав добија облик профита. Тиме се скрива суштина – порекло вишка вредности и прави извор профита.

«Минимална граница продајне цене дата је њеном ценом коштања. Прода ли се испод цене коштања, онда се утрошени саставни делови производног капитала не могу потпуно надокнадити из продајне цене. Потраје ли тај процес исчезнуће предујмљена капитал-вредност. Већ са овог становишта капиталиста је наклоњен да цену коштања сматра правом унутрашњом вредношћу робе, јер је она нужна цена за голо одржавање његовог капитала. Али, уз то долази да је цена коштања робе куповна цена, коју је сам капиталиста платио за њену производњу. Дакле, продајна цена одређена је самим процесом њене производње. Због тога се сувишак или вишак вредности, реализован при продаји робе, капиталисти показује као вишак њене продајне цене изнад њене вредности, уместо као вишак њене вредности изнад њене цене коштања, тако да се у роби садржани вишак вредности не реализује њеном продајом, него потиче из саме продаје»². Отуда представа о томе да вишак вредности настаје у сфери промета.

Дакле, *профит је преображени, реализовани вишак вредности* и представља *разлику између вредности робе (продајне цене) и њене цене коштања*:

$$pf=W-ck.$$

Вишак вредности се производи, профит се стиче. Профит присваја капиталиста након реализације робе. Наиме, капиталиста раднику плаћа најамнину у облику варијабилног капитала, сматрајући да тиме плаћа «цену рада», а профит присваја као добит на укупно уложени (предујмљени) капитал. *Капиталисту не интересује степен оплодње само варијабилног капитала, већ степен оплодње укупно уложеног капитала,* без обзира на чињеницу да се може оплодити само варијабилни капитал, уложен у радну снагу. Тако се профит појављује као принос на укупно уложени капитал, иако само варијабилни капитал ствара вишак вредности. Због тога, *уместо стопе вишка вредности, релативни показатељ оплодње капитала постаје профитна стопа.*

Профит је преображени вишак вредности, али они су истовремено и различити. Између профита и вишка вредности постији *квалитативна и квантитативна разлика.*

Квалитативна разлика се огледа у томе што је вишак вредности категорија *производње* и посматра се као плод варијабилног капитала, а профит је категорија *расподеле* (присвајања) и присваја се као резултат укупно предујмљеног капитала.

Квантитативна разлика потиче отуда, што се вредност робе и њена продајна цена не подударују, или је реткост да се подударују. *Само када се робе продају по вредности, профит је једнак произведеном вишку вредности,* а у свим осталим случајевима та једнакост не постоји (профит је већи или мањи од произведеног вишка вредности).

На нивоу појединачног робног произвођача, профит и вишак вредности се по правилу квантитативно не поклапају. Они квантитативно могу бити једнаки само на нивоу просечних услова производње одређене врсте робе и уколико је тражња за том робом једнака њеној понуди, односно ако је *тржишна цена једнака тржишној вредности.*

² *Kapital III*, citirano izdanje, str. 13.

Максимизација профита, као циљ капиталистичке производње, остварује се тако што се трошкови производње свде на што најмању меру – *минимизирају се*. *Максимизација* једне величине (профита), остварује се као *циљ производње*, а *минимизација* друге величине (цене коштања), *услов је остваривања тог циља* – остварује се као ***опште економско правило***. При том, профит није гарантована величина која се обавезно повећава са смањивањем цене коштања. То правило се остварује само ако је цена производа дата величина. Са променом цене производа мења се профит, чак и ако цена коштања остаје иста. **У основи кретања цена роба је њихова вредност**, а вредност робе се смањује уколико се просечно захтева мање рада за њихову производњу, тј. ако је виши ниво продуктивности рада.

При оцени рентабилности улагања капиталиста упоређује *профит* са *предујмљеним капиталом*, да би видео у којој му се мери оплодио целокупни капитал. Овај показатељ се назива ***профитна стопа***. ***Профитна стопа*** представља однос између масе *вишка вредности* и *укупно уложеног* (константног и варијабилног) капитала:

$$pf' = \frac{m}{c + v} \cdot 100.$$

Дакле, профитна стопа се рачуна **на предујмљени капитал**, а не на утрошени. Профитном стопом мери се степен рентабилности укупно уложеног капитала. Она се рачуна на онај капитал који се за одговарајући посао мора ангажовати и бити везан у производном процесу, без обзира на то који се његов део утроши у току посматране године. Стога, профитна стопа прикрива капиталистички однос присвајања вишка вредности, јер је тако компонована да изгледа да је порекло вишка вредности укупно уложени капитал, а не само капитал уложен у радну снагу.

Основни мотив сваког произвођача је да продајом своје робе оствари што је могуће повољније резултате, а то значи да се оствари *максималан профит* са што мање ангажованих средстава и *уз најмање трошкове*. Капиталисти теже да продајом својих роба остваре најповољнији резултат. Продајом својих роба они учествују у присвајању произведеног вишка вредности. Тако ***присвојени вишка вредности (профит) представља позитивну разлику између продајне цене робе и њене цене коштања***. То значи да сви аспекти понашања капиталисте (у фази набавке фактора производње, организације производње, продаје робе) имају за циљ да се оствари што је могуће већи профит

При доношењу одлуке да ли ће и где улагати свој капитал, капиталиста се руководи величином *профитне стопе*. Поред профитне стопе, у савременој робној привреди се појављују и други показатељи пословног успеха робних произвођача. Пословни успех се мери и *стопом раста* која се узима као мера брзине којом се нека величина повећава (или опада) у времену. То је мера прираста дате величине између два сукцесивна периода. По неким схватањима *стабилност пословања* (изражена стабилним ценама у дужем периоду) је доминантан критеријум пословања савремених корпорација. Сем тога, при доношењу одлуке о улагању капиталиста води рачуна и о *сигурности пласмана*. При потпуној сигурности он ће се некад определити и за улагање уз мању профитну стопу.

На величину профитне стопе утиче већи број фактора.

3.1. Фактори профитне стопе

На величину профитне стопе утиче већи број фактора различитог карактера. Њихов утицај може бити различитог смера и интензитета, а могу бити *унутрашњи* – на које капиталиста

може утицати и *спољни* – који су везани за прометни процес, који «долазе» споља и на које капиталиста не може непосредно утицати.

Ако у формули профитне стопе заменимо «*m*» из формуле стопе вишка вредности ($m'=m/v$), тада је образац профитне стопе:

$$pf'=m' \cdot \frac{v}{c+v} \cdot n$$

n – брзина обрта капитала, јер се профитна стопа рачуна на период од годину дана. Ако је $n \neq 1$, тада се мора укључити у формулу профитне стопе.

Ако у наведеној формули бројилац и именилац поделимо са «*v*», тада се после скраћивања добија коначна формула профитне стопе облика:

$$pf'=m' \cdot \frac{1}{\frac{c}{v} + 1} \cdot n.$$

Математичком анализом ове формуле долази се до закључка да су **фактори профитне стопе**:

- стопа вишка вредности (m');
- брзина обрта капитала (n);
- органски састав капитала (c/v);
- кретање тржишних цена.

Стопа вишка вредности

Пораст стопе вишка вредности доводи до повећања масе вишка вредности, а повећање масе вишка вредности, уз исти уложени капитал, значи већу рентабилност пословања капиталистичког предузећа, тј. већу профитну стопу, и обрнуто.

На пример: Предујмљени капитал је 1.000, органски састав капитала је 4с:1в, брзина обрта капитала $n=1$, а стопа вишка вредности $m'=100\%$, па 200%. Тада је:

$$8.000c+2.000v+2.000m, \text{ а профитна стопа } pf'=\frac{2.000m}{8.000c+2.000v} \cdot 100=20\%.$$

$$8.000c+2.000v+4.000m, \text{ а профитна стопа } pf'=\frac{4.000m}{8.000c+2.000v} \cdot 100=40\%.$$

Дакле, **стопа вишка вредности утиче управо сразмерно на висину профитне стопе**. На висину стопе вишка вредности утиче дужина радног дана, интензивност рада и продуктивност рада, па ће промена тих фактора индиректно утицати и на мењање профитне стопе.

Брзина обрта капитала

Повећањем брзине обрта капитала (скраћивањем времена обрта капитала) остварује се већа маса вишка вредности, јер варијабилни капитал у току сваког новог обрта ствара нову масу вишка вредности. Већа маса вишка вредности, при истом предујмљеном капиталу, повећава профитну стопу, и обрнуто. Истовремено, повећање обрта капитала значи да се повећава продуктивност рада и смањује цена коштања, а и то доприноси повећању профитне стопе.

У наведеном примеру, претпоставимо да је број обрта капитала $n=1$, па $n=2$. Профитна стопа при $n=1$ је:

$$pf^r = \frac{2.000m}{8.000c + 2.000v} \cdot 100 = 20\%,$$

а уз $n=2$:

$$pf^r = \frac{4.000m}{8.000c + 2.000v} \cdot 100 = 40\%.$$

Дакле, *брзина обрта капитала утиче управо сразмерно на висину профитне стопе* (исто као и стопа вишка вредности).

Органски састав капитала

Пораст органског састава капитала подразумева смањење удела радне снаге у процесу производње и у процесу стварања вредности. Пошто само радна снага ствара вишак вредности, пораст органског састава капитала има за резултат смањење и вишка вредности. Тада се вишак вредности смањује и релативно и апсолутно (уз непромењен примењени капитал). То има за последицу да се смањује и профитна стопа.

Ако ангажовани капитал од 1.000 има различит органски састав од 4с:1в, па 9с:1в имаћемо различите профитне стопе:

$$8.000c + 2.000v + 2.000m, \text{ а профитна стопа } pf^r = \frac{2.000m}{8.000c + 2.000v} \cdot 100 = 20\%,$$

$$9.000c + 1.000v + 1.000m, \text{ а профитна стопа } pf^r = \frac{1.000m}{8.000c + 2.000v} \cdot 100 = 10\%.$$

Дакле, *органски састав капитала делује обрнуто сразмерно на висину профитне стопе*, тј. повећање органског састава капитала *смањује* профитну стопу, а смањење органског састава је повећава.

Овако објашњен утицај органског састава капитала важи само уз претпоставку да појединачни капиталиста присваја толико профита колико је произвео вишка вредности. То се може десити *код просечног произвођача*, уколико је тржишна цена робе једнака тржишној вредности. *По правилу*, присвојена маса профита је *већа или мања* од произведеног вишка вредности. Произвођач који има повољније услове производње од просека дате гране присвајаће *већу масу профита* од произведене масе вишка вредности, па ће остваривати и већу профитну стопу, и обрнуто. Повољнији услови производње од просека подразумевају да се примењује боља организација производње, савременија техника и технологија, а управо то значи већи органски састав капитала, већу продуктивност рада и мању цену коштања. Тако се повећава маса присвојеног профита и профитна стопа. Управо због тога, *интерес капиталисте је да повећава органски састав капитала, да повећава продуктивност рада и снижава цену коштања*.

Кретање тржишних цена

У *спољне факторе* који утичу на профитну стопу спадају услови набавке фактора производње и услови продаје готових производа – *набавне и продајне цене*. За капиталисту они представљају објективно дате услове.

Робни произвођач купује на тржишту средства за производњу и радну снагу. Уколико дође до пораста њихових цена, при непромењеним осталим условима, то доводи до пораста масе ангажованог и утрошеног капитала, повећава се именилац профитне стопе и смањује њену висину, и обрнуто. Дакле, *цене производних фактора утичу обрнуто сразмерно на величину профитне стопе*.

На профитну стопу утичу и *продајне цене* готових производа. С обзиром да се вишак вредности ствара у производњи, а реализује у промету, то од услова реализације битно зависи маса присвојеног профита. Наиме, ако се роба реализује по *цени која је једнака вредности*, тада ће *профит* на нивоу просечних услова производње бити *једнак маси вишка вредности*. Ако се роба прода по *цени вишој од вредности робе*, тада ће маса присвојеног профита бити *већа* од произведеног вишка вредности, па ће то довести до пораста профитне стопе, и обрнуто. При продаји робе по цени нижој од њене вредности, присвојени профит ће бити мањи од произведеног вишка вредности, што ће смањити профитну стопу. Дакле, *кретање цена готове робе утиче управо сразмерно на висину профитне стопе*.

Претходна анализа упућује на одређене значајне закључке.

Тржишни услови слободне конкуренције су **веома подстицајни** за остваривање мотива максимирања профита. Појединачни произвођач је конкуренцијом принуђен да побољшава услове пословања и максимално их усавршава, да примењује савремене иновације у техници, технологији, организацији пословања и да тако присваја све већи профит, односно принуђен је да се свакодневно прилагођава захтевима тржишта. У економској литератури се овај *сукоб економских интереса капиталиста* у условима слободне конкуренције објашњава као бескомпромисна вучја борба, заснована на *приватној својини и капиталу*.

Развијајући се на основама *максимирања профита*, као кључног мотива, капитализам слободне конкуренције доводи до даље друштвене поделе рада, до појаве нових делатности и нових облика пласмана капитала. Остваривању максималног профита (као циља) није довољна само *хоризонтална конкуренција* између робних произвођача једне гране, већ профит подстиче и на успостављање *вертикалне конкуренције* робних произвођача различитих грана производње. Када и ове границе постају преуске, ова мотивација је условила *извоз роба и капитала* и успостављање односа конкуренције и робне размене између различитих земаља, што је довело до успостављања *светског тржишта*.

Коначно, слободна конкуренција и мотив пословања, као моторна снага, условили су убрзање и увећање процеса *концентрације* и *централизације* капитала и настајање акционарских друштава и настајање *монопола*.